

Валерій Скотний, доктор філософських наук, професор, академік, ректор
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ОСВІТА В КОНТЕКСТАХ “КРИЗИ” ДУХОВНОСТІ: АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті йдеться про те, що справжня криза духовності, тобто гуманізму і людини, виникає зі вступом суспільства в соціотехнічну стадію розвитку, коли воно перестає бути власне (винятково) людським і перетворюється в “людино-машиинне”, тобто з моменту, коли техніка починає замінювати не тільки фізичну, але й розумову силу людини.

Ключові слова: культура, духовність, філософія освіти, “ділок”, “діяч”.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософія освіти повинна виходити не тільки з усталених концепцій і перевірених досвідом теорій, на яких ґрунтується у багатьох випадках сучасна система. Потрібно виходити із загального завдання – протистояти деградації Духу, відмиранню його *нераціонального, неінформаційного стану* – душі і мудрості. “Обездушевлення світу корелятивне його обезкультурненню. За змістом це один і той же процес. До ХХ ст. в культуру як щось очевидне включалась і наука. Однак її розвиток призвів до її обезособлення. Тепер говорять про культуру і науку, науку і цивілізацію як самостійні форми життєдіяльності. Культура – це те, що “залишається” після виділення з неї науки і техніки (цивілізації). Так само із Духом, духовним ставленням до світу. Це те, що залишилося від колишнього Цілого, що не охоплено раціональністю і технологією” [5]. Оскільки поняття культури і духовності зумовлюють один одного, втрата духовності є втратою культури, її перетворення в цивілізацію. І навпаки, втрата культури є втратою духовності, її перетворення в *розрахунок та інформацію*. Відмінність між ними у тому, що культура – це певний інституційний стан Духу, а дух – безпосередній зміст, серце і кров культури. Розгляд з погляду філософії освіти акцентує увагу на “живому” началі, на аналізі ірраціональних (“душевних”) складових стану культури і духовності.

Розуміння, що втрата духовності тотожна аморальності і безсердечності життя, втраті у стосунках між людьми добра і краси “знімає” уявлення консервативного сентименталізму з оцінки ситуації, що склалася. Адже в сучасну “перехідну” епоху багато хто готовий жити без Духу і культури, вважаючи їх архаїкою – “в

цивілізації”. Але вони не розуміють, що це життя без совісті, любові. До неї вони “не готові”. Ті, хто прагнуть до нової перемоги науки і цивілізації, забувають, що в такому суспільстві неможливо апелювати до честі, обов’язку, благородства, інших кращих якостей особистості, а якщо це і роблять, то в силу інерції, забобонів. І жити бездуховно означає жити утилітарно, без ідеї та ідеалу. На перше місце в такій ситуації виступає *раціональність і прагматизм*. Отже, мудрість залишається поза увагою, оскільки розуміється тільки з точки зору емпіричної потреби, як інструмент не розуму, а розсудку. Варто нагадати слова І. Канта: “Наука (критично досліджувана і методично поставлена) – це вузькі ворота, які ведуть до *вчення мудрості*, якщо під цим розуміти не тільки те, що *роблять*, але і те, що повинно служити ниткою Аріадни для *вчителів*, щоб правильно і чітко прокласти дорогу до мудрості, по якій кожен повинен йти, і вберегти інших від хибних шляхів; охоронцем науки завжди повинна залишитися філософія” [4]. Конкретніше – *філософія освіти*, яка має боротися за збереження ідентичності людини, утримувати процеси, що в ній відбуваються, в межах самототожності, її міри і сутності.

Філософія освіти враховує, що будь-які зміни – соціальні, політичні, економічні, культурні тощо – пов’язані зі змінами самої людини. Творячи себе або спотворюючи, людина так само перетворює свій розум або псує його. Зокрема, це стосується змін у мисленні, особливо в західному, в якому центр перемістився з гносеологічної об’єктивності на суб’єктивність, із філософських абсолютів на філософський релятивізм [2]. Філософія освіти відновлює філософський центр, створюючи уявлення про єдине “поле знання”. Реалітет її діяльності спрямований на те, щоб показати: практика і теоретичний контекст вживання

поняття духовність виявляють, що її соціальним ядром є вихід окремої людини за межі індивідуального життя, орієнтація на загальне благо. Це альтруїзм, принцип служіння, дарування, які протистоять егоїзму, принципу корисності та еквівалентності обміну. Духовність, особливо у своїй душевно-моральній іпостасі, підпорядковує інтереси особистості інтересам суспільства, долю окремого індивіда потребам збереження людини як родової істоти.

Спрямованість філософії освіти на духовність як єдність розуму і мудрості виражає необхідність права на існування в цьому світі іншої людини (*Іншого*). “*Бути*, – вважав М. Бахтін, – означає спілкуватися. Абсолютна смерть (небуття) є непочатість, невизнаність, незгадуваність. Бути – означає бути для іншого і через нього для себе” [1]. Принцип служіння пронизує, тримає на собі змістовні прояви духовності: любов, дружбу, патріотизм тощо. Все те, що оприявлюється через душу, є душевним станом, що є основою віри в себе і в майбутнє. Душевні якості, як умова наслідування ідеалам, передбачають альтруїстичність поведінки, здатність до самопожертвування. Це – “моральна моральність” (І. Кант). Коли її критикують за утопічність і відрив від реального життя, то забувають, що хоча в ній відображений один аспект існування – в чистому вигляді цей підхід однобічний, без нього прожити неможливо. Людина не може бути тільки егоїстом, якщо, звичайно, вона зберігає в собі суперечність (“дві людини”), тобто є особистістю.

На рівні буденної свідомості ця суперечність не сприймається як концептуальна можливість для розв’язання проблеми самореалізації особистості. Звідси – потреба філософського осмислення даної проблеми. Адже в умовах “переходу”, коли відбувся розрив буття і розуму, коли людина опинилася перед хаосом стихійних наслідків своєї діяльності, постала необхідність зміни стратегічних орієнтирів історії, зміни стратегії соціального інтелекту, необхідність спрямувати його на розв’язання глобальних проблем цивілізації. Людство, котре в кінці ХХ ст. поставило своєю метою досягнення ідеалу світу, в якому відсутнє насильство, і шляхи консенсусу у розв’язання найважливіших етичних завдань, здобуває ту повноту духовної цілісності, залучення до якої є настільки ж повчальним, як і уроки мудреців.

Усвідомлення відповідальності людини за долю людського роду формує нові соціальні стратегії нашого часу. При всій зовнішній подібності цього процесу усвідомлення “цілісності

і глобального взаємозв’язку конкретних дій людей в практиці Новоевропейської цивілізації, механізм конститування глобальності сьогодні відрізняється від простої групової агресії соціальних одиниць у попередній період. Для інтелектуальних стратегій сучасності є характерним принцип пріоритету загальнолюдських цінностей. Але вони мають суперечливу природу. Адже інтерпретація цього пріоритету як переваги або диктату авторитету зовнішнього інтересу світової спільноти над внутрішніми проблемами народів обтяжена негативними наслідками не меншого масштабу, ніж зворотне твердження базисності регіональних проблем. Складність і нетрадиційність сучасних проблем пріоритету загальнолюдських цінностей виявляє специфічний для соціальних стратегій ХХІ ст. духовно-культурний і політичний досвід нашого часу. Цей досвід означає перелом деяких базових тенденцій в історії соціально-політичної і філософської думки людства [9]. В силу цього на перший план дискурсу філософії освіти висувається “принцип монадності” (С. Кримський).

З погляду цього принципу ціле викликає *плюралістичність* форм свого функціонування, кожна з яких може стати індивідуальним виразником загального. Водночас *індивідуальне* – це не одиничне, а єдине, здатне втілювати весь світ, сконцентрований у межах особистості. У цьому розумінні монадне стає *принципом соціально-культурної і освітнянської діяльності в духовності ХХІ століття*. У такій новій якості духовність визначає цінності загальнолюдського у міру його здатності втілюватися в індивідуальних долях людей і народів. Загальним для всіх є “наявність у відношеннях людини з природою і суспільством глибокої екзистенціальної суперечності, викликаной тим, що людина є обмеженою в часі і просторі смертною істотою, яка прагне подолати власні межі і стати причетною до нескінченного Всесвіту і тим самим здійснити особистісне начало” [10].

Подолання глобальної проблеми деструкції духовності – надзвичайно важка і по-своєму глобальна проблема. Тим більше, якщо вона стосується освітнянського процесу, в якому існує розлад у знаннях. “Сліпо наслідуючи наукові моделі, університети перетворилися на хаотичне скупчення соціальних дисциплін та піддисциплін, не маючи нічого, що було б з ними (цими моделями) споріднене. В результаті цього основною характеристикою освіти став хаотичний стан. Водночас прагнення до свободи стало самоціллю. Але повна свобода вибору могла призвести тільки до анархії, до розчинення в масі.

Різні науки можуть засипати нас безліччю фактів, але університети не пропонують методики для того, щоб відрізнити буденне, швидкоплинне й нетривке від позачасового та безмірно цінного” [11]. А оскільки культура втратила свій ґносеологічний центр, що виходить за межі самого процесу, то на початку ХХІ ст. вона опинилася в стані хаосу – мислення і світоглядних орієнтацій. Звідси – хаос “перехідного” періоду, втрата “центрів” особистісних орієнтацій на майбутнє. Необхідно підкреслити, що вектор інтересів як країни в цілому, так і освіти, перебуває не в минулому, не в “доганяючому розвитку”, а в *майбутньому*.

Очевидно, вкрай важливим стає відтворення філософського начала, з якого починається творення уявлення про єдине поле знання. В іншому випадку буде повторення появи у мисленні того, що стало фактом свідомості сучасної західної людини – переваги таких понять, як “деконструкція, соціальна коректність, полікультурність, плюралізм, позитивізм, прагматизм, нарцисизм, декаданс тощо. Більше того, поняття полікультурності та соціальної коректності такою мірою змінили навчальний план вищої школи, що у багатьох студентів нині немає навіть початкового уявлення про об’єктивне дослідження західної історії. Курси з західної цивілізації, які колись були необхідними як суть гуманітарного навчання, були вилучені більшістю університетів та багатьма приватними коледжами. Звичайні літературні заняття, на яких студент міг ознайомитися з великими представниками минулого, перетворилися на заняття з абсолютного несприйняття та відкидання літературних гігантів. Це було безпосереднім впливом на всю структуру вищої освіти” [3]. В результаті гуманітарне знання перетворюється на фікцію, а духовність переходить в інші виміри, в результаті чого особистість стає “ділком”, “діячем-професіоналом”.

Індивіди, які вважають себе особистостями, схильні розглядати появу “ділка”, “діяча” як завершення людини. Традиційна історична людина сприймає втрату культури і “душі” як власну смерть. І це справді смерть, але смерть конкретно-історичної людини, швидше всього її вищої форми, за збереження якої потрібно всіми силами “боротися”, однак тверезо дивлячись у лице реальності, яка сьогодні виступає у досить непривабливому вигляді для людини, котра не відділяє себе від традицій класичних уявлень про духовну культуру. “Ринок, вигода, прибуток стали практично всезагальною формою життя людей,

воістину глобальним явищем, що дозволило проголосити відкрите суспільство “світлим майбутнім всього людства”. Розрахунок, купівля-продаж зі сфери матеріального виробництва і споживання проникли у, здавалось би, несумісні з цими підходами області життя. У науковій творчості – інтелектуальна власність, у мистецтві – шоу-бізнес, про спорт як безкорисне змагання сил і розумів доводиться тільки згадувати, в інтимних стосунках продажна любов дійшла до точних прейскурантів на її різні способи, сім’ї скріплюються партнерськими контрактами. Появилися представники “релігійного бізнесу”, які торгують богом набагато результативніше, ніж колись купували індульгенції. Дискредитуються останні, остаточні форми чого-небудь нетоварного, самоцінного, екзистенціального” [6]. Цілком зрозуміла тривога за подальшу долю людини, гуманізму, культури, освіти духовності в цілому.

Водночас потрібно виходити з того, що при широкому розумінні гуманізму, тобто визнання людини провідною силою історії і найвищою цінністю буття, “діяч-ділок” як особистість повністю вкладається в його русло. Він зберігає найважливіші сутнісні риси людини: суб’єктність, самототожність, активність, самостійність, свободу вибору. Не цією людиною насправді “закінчується історія”, не нею завершується традиція людини і гуманізму на Землі. Бездуховність економічного суспільства – не відхилення або якась недостатність в організації і структурі. Вона витікає з його сутності як вираз “перетворювально-споживацького” ставлення до світу. Не врівноважене альтруїстичністю і служінням, турботою про долю природи, яка поступово знищується в процесі її використання, неминуче *перенесення цього ставлення* на людей перетворює економіку із засобу розвитку життя в засіб її підриву.

Висновки. Справжня криза духовності, тобто гуманізму і людини, виникає зі вступом суспільства в *соціотехнічну* стадію розвитку, коли воно перестає бути власне (винятково) людським і перетворюється в “людино-машинне”, тобто з моменту, коли *техніка* починає замінювати не тільки фізичну, але й розумову силу людини. В більшості теорій управління визнається, що тепер “конкурентоздатні ті підприємства, які **сплавляють людину і техніку в одне ціле**. І людина в них стає “фактором” [7]. У соціології, особливо в останні десятиліття, це слово почало поступово витіснити як поняття особистості, так і “ділка”. Основна відмінність “людського фактора” від особистості і “ділка-діяча” в тому,

що суб'єкт, який стоїть за “людським фактором”, втрачає самототожність, фрагментарність, “розмазується” в соціально-культурній системі. Він *децентрований*. Остаточне рішення, ініціатива в його взаємодії із зовнішнім середовищем, з іншими суб'єктами переходять до техніки. Через “контрінтуїтивність і контрраціональність” надскладних нелінійних людино-машинних систем людина змушена відмовитись від свого пріоритету в них. Вона не справляється, зривається, втомлюється, нервує, не встигає. Все більше ситуацій, в яких потрібно ставити “захист від дурня”. Але ними (дурнями) перед лицем надскладності стають всі люди. Фактично, це “захист від людини” [8]. Якщо на початку свого розвитку науки про взаємодію людини з технікою були стурбовані пристосуванням техніки до людини, то тепер вектор розвитку повертається в протилежному напрямку. На відміну від минулого, інформаційне і матеріальне буття роз'єднуються за всіма параметрами. Саме в цьому полягають усі обереги щодо впливу на людей “світу віртуальної реальності”. Звідси – необхідність створення “об'єктивної реальності” в духовно-культурній і соціальній сфері через філософію освіти.

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М., 1979. – С. 344.
2. Беланова Р.А. Гуманізація та гуманітаризація освіти в класичних університетах (Україна – США) – К., 2001. – С. 10.
3. Беланова Р.А. Гуманізація та гуманітаризація освіти в класичних університетах (Україна – США) – С. 11.
4. Кант И. Соч. В 6-й тт. – Т. 4. – С. 504.
5. Кутырев В.А. Духовность, экономиз и “после”: драма взаимодействия // Вопросы философии. – 2001. – № 8. – С. 57.
6. Кутырев В.А. Духовность, экономиз и “после”: драма взаимодействия. – С. 60.
7. Кутырев В.А. Человек XXI века: уходящая натура. – С. 12.
8. Там само.
9. Пахомов Ю.Н., Крымский СБ., Павленко Ю.В. Пути и перепутья современной цивилизации. – К., 1988. – С. 380.
10. Тутов Л.А. На пути к философии хозяйства: первые приближения // Вопросы философии. – 2003. – № 6. – С. 149.
11. Marsden George. The Soul of The American University. – New York 1994. – P. 378.

õ õ õ õ õ õ õ õ õ õ õ õ õ õ õ õ õ õ õ õ

{ }

“... **вчитель** – основоположна сила соціального відтворення – культурного, економічного, політичного. Без нього унеможливаються соціальний поступ, будь-які досягнення держави і народу. Він є безпосередньою продуктивною силою”.

Іван Андрійович Зязюн
директор, доктор філософських наук, професор, академік
АІН України

“Зрілість людини. Зрілими не народжуються, але день у день вдосконалюють свою особистість, дістаючи вишкіль у своїй справі, людина досягає вищої зрілості, повноти гідності й переваг – це виявляється у вишуканості смаків, у витонченості розуму, в вагомості суджень, і бездоганності бажань. Іншим так і не вдається досягти довершеності, їм завше чогось не вистачає; інші досягають її пізніше. Добродій досконалий в усьому, мудрий в речах, розсудливий в діях – завше приємний людям поміркованим, вони бажають спілкування з ним”.

Бальтосар Трасіан
класик іспанської літератури,
філософ-мораліст

[illegible]